

1869. “Ons deel van de grote wereldtaak”

Citation for published version (APA):

Randeraad, N. (2018). 1869. “Ons deel van de grote wereldtaak”. In L. Heerma van Voss, K. Davids, K. Fatah-Black, M. 't Hart, L. Lucassen, & J. Touwen (Eds.), *Wereldgeschiedenis van Nederland* (pp. 433-438). Ambo/Anthos.

Document status and date:

Published: 01/01/2018

Document Version:

Publisher's PDF, also known as Version of record

Document license:

Taverne

Please check the document version of this publication:

- A submitted manuscript is the version of the article upon submission and before peer-review. There can be important differences between the submitted version and the official published version of record. People interested in the research are advised to contact the author for the final version of the publication, or visit the DOI to the publisher's website.
- The final author version and the galley proof are versions of the publication after peer review.
- The final published version features the final layout of the paper including the volume, issue and page numbers.

[Link to publication](#)

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal.

If the publication is distributed under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the “Taverne” license above, please follow below link for the End User Agreement:

www.umlib.nl/taverne-license

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us at:

repository@maastrichtuniversity.nl

providing details and we will investigate your claim.

1869

‘Ons deel van de groote wereldtaak’

In 1869 werd in Den Haag het zevende internationale statistische congres gehouden. Voor veel kranten was het een aanleiding uit te pakken met ronkende stukken over Nederland en ‘ons deel van de groote wereldtaak’ op het gebied van de statistiek. Het congres bood Den Haag de gelegenheid zich te profileren als trefpunt van een internationale gemeenschap.

Het was feest in het Haagse Bos, de avond van woensdag 8 september 1869. De boslanen waren fraai geïllumineerd en door het geboomte klonk overal muziek. De beide vijvers waren omzoomd met verlichte guirlandes. Het publiek genoot van de rode lichtstroom die af en toe vanaf het zogeheten ‘eilandje’ over het donkere water geworpen werd. Over de grote vijver waren twee triomfbogen opgericht. Op de een, zo schreef een Haagse krant, stond ‘bewonderlijk’ duidelijk te lezen: Internationaal Statistisch Congres. De ander droeg het Haagse wapen, ‘waaronder het jaartal 1869 zwevend schitterde’. De betovering moet compleet geweest zijn.

Al enkele weken schreven kranten in het hele land over dit congres dat in de Ridderzaal en omliggende gebouwen aan het Binnenhof gehouden werd. Het dagbladzegel (een belasting op kranten) was per 1 juli 1869 afgeschaft en dagbladen konden het zich veroorloven veel vaker te verschijnen. Krantenlezers kwamen daardoor meer in aanraking met nieuws van buiten Nederland en met gebeurtenissen van internationale allure in eigen land. De berichten van de late zomer van 1869 gingen niet alleen over de beraadslagingen tijdens het congres

Spotprent uit *De Nederlandsche Spectator* ten tijde van het Internationale Statistisch Congres in 1869 te Den Haag.

maar ook over de diners, soirees en officiële ontvangsten, die vrijwel dagelijks op het programma stonden. Het congres was een wetenschappelijk en sociaal evenement van de eerste orde.

Een nieuwe wetenschap

Ook al was het Haagse congres alweer het zevende internationale congres, voor velen was statistiek nog steeds een nieuwe wetenschap. Volgens de kranten wist het overgrote deel van de mensen eigenlijk niet wat statistiek was. Dat bood ruimte aan de verbeelding, nu eens met een serieuze ondertoon, dan weer in ironische zin. Ook onder de deelnemers was er allerm minst overeenstemming over de essentie van de statistiek. Kunst of wetenschap, en als het een wetenschap was, moest zij dan kwantitatief of beschrijvend zijn? Ernst Engel, directeur van het Pruisische bureau voor de statistiek, vermaakte de aanwezigen met de 180 definities die hij in de loop der tijd verzameld had.

Daar kwam de internationale uitdaging nog bij. Enerzijds vond iedereen dat iedere wetenschap – en de statistiek in het bijzonder – per definitie internationaal was; anderzijds verzamelde ieder land op eigen wijze statistische gegevens.

waardoor uitwisseling bepaald niet vanzelf sprak. Het dagblad *De Noord-Brabander* stak de draad met zoveel onzekerheid: 'Het zal ongetwijfeld velen bevreemd hebben dat zelfs op het Statistisch Congres zoo weinig cijfers en zooveel nullen te berde zijn gekomen.'

In 1853 had de Belg Adolphe Quetelet, die nog onder koning Willem I geëind had, statistici uit heel Europa en soms van daarbuiten voor het eerst bijeengeroepen. Als astronoom had hij een bij uitstek kosmopolitische kijk op de statistiek en meende hij dat wat voor de regelmaat in de bewegingen van sterren gold ook op mensen van toepassing was. Iets meer down-to-earth onderstreept de jurist J.A. Jolles, die op het congres van 1869 een prominente rol vervulde, het belang van het adjectief 'internationaal'. Bij een welkomstwoord op het openingsbanket hief hij het glas op de toekomst, die nationaal én internationaal moest zijn: 'Wij hebben ons vaderland lief; wij allen waardeeren in hooge mate het nationaliteitsgevoel; maar zoo wij tot een internationaal doel werkzaam zijn, werken wij tevens, met eerbiediging van onze hooggewaardeerde nationaliteit, tot heil der menschheid.'

Het vooruitgangsgeloof was diepgeworteld bij het overgrote deel van de aanwezigen. Dat was geen vage, ideële overtuiging maar een concreet handelingsmotief. Jolles, bijvoorbeeld, was raadsheer bij de Hoge Raad maar ook heel actief in het verenigingsleven. Hij was afdelingsbestuurder bij de Maatschappij tot Nut van het Algemeen', curator van de Stadsarmenschole in Amsterdam, bestuurder van de Hollandsche Maatschappij voor Fraaije Kunsten en Wetenschappen, secretaris van het Bijbelgenootschap, medebestuurder van het Genootschap tot zedelijke verbetering der gevangenen en lid der Commissie van administratie over de gevangenen te Amsterdam. Dergelijke combinaties zien we veel terug bij deelnemers aan de internationale statistische congressen, niet alleen bij de Nederlandse. De hang naar cijfers hing blijkbaar nauw samen met het geloof in de verbeterbaarheid van de mens.

Wat verscheidene beoefenaars van de statistiek ook gemeen hadden, was hun deelname aan verschillende internationale congressen op het gebied van maatschappelijke en politieke hervorming. In de jaren 1840-1850 was de internationale congresbeweging van de grond gekomen rond thema's als gevangeniservorming, vrede, armenzorg, vrijhandel en openbare gezondheid. Nederland was vrijwel altijd goed vertegenwoordigd. Jolles had ook deelgenomen aan de liefdadigheidscongressen van Brussel in 1856 en Frankfurt in 1857 en aan enkele bijeenkomsten van de Association internationale pour le progrès des sciences sociales in de jaren 1862-1864. Marie Matthieu von Baumhauer, hoofd van de statistische afdeling op het ministerie van Binnenlandse Zaken en medeorganisator van het congres van 1869, had een nog ruimere congreservaring, niet alleen op grond van alle zes eerdere statistische congressen maar ook via verschillende liefdadigheids- en penitenciaire congressen. Politieke en sociale hervorming was van meet af aan een transnationale onderneming. Nieuwe idee-

en, wetsvoorstellen en praktijken werden over grenzen heen vergeleken en uitgewisseld. Na afloop van het Haagse statistiekcongres, bijvoorbeeld, werden de Italiaanse hoogleraar Luigi Cossa uit Pavia en de Engelse hervormer Edwin Chadwick door onderwijsinspecteur Mark Prager Lindo rondgeleid. Zij bezochten verschillende lagere scholen in Den Haag en Rotterdam, en verzamelden op die manier stof voor rapporten voor hun eigen achterban of regering. Cossa zou daarbij de kinderen van een armenschool in Den Haag hebben verrast op een overhoring – in het Nederlands! – over de Italiaanse topografie.

Statistiek en politiek

De meerduideligheid en de reikwijdte van het negentiende-eeuwse begrip statistiek zien we ook terug in de onderwerpen op de internationale statistische congressen. Ieder congres stelde zijn eigen agenda samen. Von Baumhauer had voor het Haagse congres een uitgebreid programma geschreven, *Idées-mères*, zoals hij het noemde. Zijn hoofddoel was de 'denationalisering' van de thematiek en de besluitvorming op de statistische congressen. Hij vroeg aandacht voor grote onderwerpen als de theorie en methodologie van de statistiek, de vergelijkende statistiek van rechtssystemen en van overheidsfinanciën. Tegelijk schoof hij thema's naar voren die speciaal voor Nederland interessant waren, zoals visserij en handel, en koloniale statistiek.

De gedachtewisseling over het wezen van de statistiek was ook een politiek debat: achter veel thema's scholen hervormingsagenda's. Was statistiek primair een overheidstaak of moest zij aan andere partijen worden overgelaten? Hoe kunnen overheden samenwerken? Nederlandse regeringen hadden een moeizame verhouding met de organisatie van de statistiek. Nog in 1861 was de Rijkscommissie voor Statistiek na een kortdurend bestaan afgeschaft. Von Baumhauer wilde het internationale congres gebruiken om de Nederlandse politiek te overtuigen van de noodzaak van krachtiger centrale sturing. De sectie die de statistiek van 'overzeese Europese gebiedsdelen' behandelde, zocht naar manieren om via statistiek de koloniale macht van Europese staten te vergroten, ook al was dat streven volgens sommigen een tussenfase op weg naar onafhankelijkheid van de koloniën. Aangezien de statistiek overal het begin van verdelende rechtvaardigheid is, zo stelde het congresverslag, 'is zij, vooral in de uitgestrekte inheemse gebieden, de rode draad van het koloniale bestuur'. Statistiek was in die zin onderdeel van een wereldwijde politiek-morele plicht.

Niet alleen het onderwerp van het congres was nieuw, ook de vorm: de organisatie van de beraadslagingen, de besluitvorming en het sociale programma. Een wetenschappelijk congres was nog geen uitgekristalliseerde vorm van overleg, zeker als er politieke agenda's in het spel waren en er afspraken gemaakt moesten worden die in verschillende landen nagekomen zouden moeten wor-

den. Von Baumhauer had in zijn programma niet onder stoelen en banken gestoken dat hij de manier waarop het voorgaande congres (Florence 1867) resoluties genomen had, afwees. Daar kon het plenum de besluiten die de officiële vertegenwoordigers in hun min of meer besloten sessies hadden voorbereid, aanpassen of zelfs verwerpen. Democratie en efficiënte besluiten gingen niet vanzelf samen. Zo schreef een Haagse krant dat enerzijds wetenschappelijke congressen gedijen op hoor en wederhoor: 'Uit die wrijving van serieuze denkbeelden ontspringt soms de vonk der waarheid.' Anderzijds trok de krant ook de vergelijking met juridische processen die moeilijk te beslissen waren zonder rechters en 'die regters wenscht men ook bij wetenschappelijke congressen'. Het Haagse congres van 1869 liet uiteindelijk alles bij het oude en liet de beslissingen over aan de algemene vergadering.

Den Haag als internationale stad

Sterrecht was er niet voor de vrouwen die bij de plenaire zittingen op de tribune mochten plaatsnemen. Dat waren de vrouwen van de officiële buitenlandse vertegenwoordigers, aangevuld met de echtgenotes van Nederlandse deelnemers. Vrouwen waren ook in groten getale aanwezig op de feestelijke bijeenkomsten die gedurende de congresdagen georganiseerd werden. Bezoekers namen dikwijls hun echtgenotes en (ongehuwde) dochters mee. Beschaafd vertier was immers een essentieel onderdeel van de organisatie van een congres. Bij een ontvangst op Huis ten Bosch maakte koningin Sophia veel indruk door veel bezoekers in hun eigen taal te woord te staan. Mevrouw Von Baumhauer, geboren Marie Pauline Eckstein, vervulde een belangrijke rol bij het vermaken van de vrouwen die met de buitenlandse collega's van haar man waren meegekomen. Uit de vele brieven die hij na afloop ontving, blijkt hoe dankbaar zij waren voor de ontvangst en het sociale programma dat hen ten deel was gevallen.

Den Haag zou in de decennia na 1869 herhaaldelijk gaststad van internationale congressen zijn. Hoogtepunt – nog steeds – was het vredescongres van 1899, dat het startschot gaf tot de oprichting van het Permanente Hof van Arbitrage. In 1913 kreeg het Hof onderdak in het Vredespaleis. Met het congres van 1899 was de basis gelegd voor de naam en faam van Den Haag als internationale stad van vrede en recht.

Tobias Asser was een van de grondleggers van het Permanente Hof en ontving in 1911 de Nobelprijs voor de Vrede. In een rede op de openingsbijeenkomst voor het Institut de Droit International op 18 augustus 1898, ook in Den Haag, keek hij terug op de jaren 1860 als een heel bijzondere tijd: 'Men geloofde in de vooruitgang van de mensheid, in de hoge waarde van de vrijhandel, niet alleen op commercieel terrein maar ook op het gebied van de ideeën.' Hij zag zichzelf in geestelijk opzicht als een kind van die tijd. Als jong hoogleraar in de rechten

was hij uitgenodigd zitting te nemen in het organisatiecomité van het statistisch congres van 1869. In de sectie over de internationale juridische statistiek presenteerde hij de *Revue de droit international et de législation comparée*, waarvan het eerste nummer niet lang daarvoor verschenen was. Statistiek was een medium bij uitstek voor hen die geloofden in menselijke vooruitgang. Ook internationaal recht kon in 1869 op een statistisch congres nog met grote vanzelfsprekendheid gepromoot worden. Er is daarom veel voor te zeggen om 1869 als vertrekpunt te kiezen voor de ontwikkeling van Den Haag naar juridische hoofdstad van de wereld. Tobias Asser zou het daar vast mee eens zijn.

Nico Randeraad

Verder lezen

Congrès International de Statistique à La Haye, *Compte-rendu des travaux de la septième session I-III* (Den Haag 1869-1871).

C. Leonards en N. Randeraad, 'Building a transnational network of social reform in the 19th century', in: D. Rodogno, B. Struck en J. Vogel (red.), *Shaping the Transnational Sphere. Experts, Networks and Issues from the 1840s to the 1930s* (New York 2015) III-130.

N. Randeraad, *Het onberekenbare Europa. Macht en getal in de negentiende eeuw* (Amsterdam 2006).

C. Smit, *De volksverheffers. Sociaal hervormers in Nederland en de wereld, 1870-1914* (Hilversum 2015).
www.denhaagvrederecht.nl

Zie ook

1725, 1913, 1982